

Nazarchuk R. Z. Predykatywno-argumentna struktura zdania w koncepcjach gramatyki rolowej.

Streszczenie

W artykule zostały przeanalizowane koncepcje gramatyki rolowej. Określona została ewolucja roli semantycznych, ustalone różnice pomiędzy pojęciami proto-rola a makroroli, oraz wyświetlone najbardziej szczególne postulaty adeptów dekompozycji semantycznej.

Słowa kluczowe: *predykat, argument, rola semantyczna, proto-rola, makrorole, dekompozycja predykatów.*

Nazarchuk R. Z. Predicate-Argument Sentence Structure in the Theories of Role Grammar.

Summary

Semantics of verb and its arguments has been explored from a wide range of theoretical perspectives. This article outlines the evolution of generalized semantic roles approach.

The aim of the article is to present research results in the field of role grammar. We review and discuss in detail Dowty's proto-role theory and compare it with Role and Reference Grammar's macroroles approach. We also reveal the benefits of predicate decomposition approach.

Further research might have worthwhile implications for cognitive semantics and applied linguistics.

Key words: *predicate, argument, semantic role, proto-role, macrorole, predicate decomposition.*

УДК 82-5

Олійник Л. В.,
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри української філології
Хмельницького національного університету
E-mail: ljuba.olijnyk@gmail.com

**УКРАЇНСЬКА ПРОПОВІДНИЦЬКА ПРОЗА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.
У СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ**

У статті з'ясовано, що на розвиток української проповідницької прози першої половини XVII ст. мали вплив братства, шкільництво, книгодрукування; зазначається, що письменники у творах розкривали найвагоміші проблеми доби. Зазначено, що проповідницькі тексти письменників моголянської доби творилися із врахуванням естетики бароко: рясніють різноманітними художніми засобами, стилістичними фігурами, відзначаються поєднанням висловлювань античної літератури з церковною тощо.

Ключові слова: *бароко, проповідництво, жанр, братство, друкарство, гомілетика.*

Наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. в умовах наростаючої релігійної і соціально-економічної експансії увага української духовної еліти зосереджується на міжконфесійних питаннях, на обороні соціально-економічних прав України, на організації системи освіти з метою виховання національно свідомих громадян. Це був час козацьких повстань, які показали впливовість і державотворчі можливості українського козацтва. Одночасно це доба важливих реформ релігійного життя, формування таких нових громадських структур, як братства, виникнення нових типів навчальних закладів, пожвавлення літературного життя. Саме ці фактори сприяли поширенню та становленню нового типу проповідництва першої половини XVII ст., яке на сьогодні не є достатньо вивченим.

Наслідком діяльності релігійних реформаторів було те, що вони стимулювали активність традиційних церков у релігійно-організаційній та освітній діяльності. Конфесійні суперечки сприяли розвитку шкільництва, друкарства, науки, пожвавленню богословської думки. Нова православна ієрархія, не визнана польським урядом, була змушена спиратися на підтримку козацтва. Союз представників православної церковної еліти та культурно-освітніх діячів з козацькою верхівкою відновив 1620 року православну митрополію. Тому вже недостатньо було у проповідницьких текстах розтлумачувати біблійні істини, щоб прищепити християнські добродієвості. Проповідники повинні були опиратися на сучасні їм проблеми, надавати своєму зверненню до вірян публіцистичності. А це було неможливо без підготовки нового типу проповідників та в умовах старої системи освіти. Тому, починаючи із 30-х рр. XVII ст., проповідницька проза тісно пов'язана з реформою освіти в Україні, відкриттям шкіл, у яких ораторському мистецтву вчили спеціально.

Перші братства на території України почали з'являтися ще в XI ст. як об'єднання членів ремісничих гільдій та цехів, що ставили перед собою мету взаємодопомоги та згуртування парафіян. Проте більшої популярності вони набули у XVI–XVII ст., їхні члени – це той прошарок українського суспільства, який боровся за збереження української культури та православної віри. Зусиллями

братств культурні здобутки почали активно примножуватися, відроджуватися та розвиватися. На початку XVII ст. відзначилися активною діяльністю братства в Галичі, Дрогобичі, Перемишлі, Холмі, Замості, Бережанах, а близько 1615 р. – в Києві. Одним з перших було Львівське братство, статут якого було вироблено 1585 р. Воно було національно-релігійною, громадською організацією православних українських міщан, основне завдання якого полягало у взаємній допомозі, обороні православної віри і піднесенні освіти. У діяльності братства брали участь українські діячі культури та освіти: Стефан та Лаврентій Зизанії, Кирило Транквіліон-Ставровецький, Памво Беринда, Іов Борецький тощо. Статус ставропігії воно отримало 1585 р. від патріарха Єремії II. Братство довгий час вело боротьбу проти примусового запровадження Берестейської унії 1596 р., захищало права українців, підтримувало зв'язки з релігійними та культурними центрами православних країн. Йому також належало утримування школи та друкарні. Львівське братство допомагало в заснуванні друкарні Івану Федорову, коли той прибув до міста, там вийшла у світ перша його робота – «Апостол» 1574 р. Перед смертю Іван Федоров продав друкарню організації – з того часу Львів став центром православного книгодрукування. Ця справа була важливим аспектом діяльності братства, адже через книги поширювалося знання про віру, яку вони так ревно захищали. Головною особливістю школи, якою опікувалися старшини братства, був його загальностановий характер, диференційована оплата навчання за можливостями кожного. Молодших учнів навчали грамоті, а старші опановували старослов'янську, грецьку та латинську мови, вивчали граматику, риторику, поезику, філософію.

1615 р. в Києві, за ініціативи Іова Борецького, при Києво-Братському монастирі було засноване Київське Богоявленське братство як національно-релігійний, громадський центр заможних київських міщан, української шляхти та православного духовенства. Іов Борецький, будучи його керівником, активно співпрацював із запорізькими козаками, у першу чергу, з гетьманом Петром Сагайдачним, який разом зі своїм військом вступив до братства. Саме завдяки цій співпраці члени організації мали можливість вести свою активну діяльність. Після смерті гетьмана чимала частина його спадщини призначалася на утримання братства та школи. Київська братська школа стала попередником Києво-Могилянської колегії, засновником якої був Петро Могила, який 1633 р. став Київським митрополитом. Узвичаєний ритм релігійного і суспільного життя змінюється. А це підштовхнуло церкву до реформ і впорядкування.

Православна церква після легалізації 1632 р. власної ієрархії вступила у смугу незнаного досі піднесення. За цим стояв суб'єктивний чинник – особистість Київського митрополита (1632–1647) Петра Могили, значення якого виростає до рівня правителя народу. Його багатогранна діяльність виокремилася в окрему епоху історії України, яку називають «могилянською добою». Разом з іншими представниками української духовної еліти: Кирилом Транквіліоном-Ставровецьким, Касяном Саковичем, Єлисеєм Плетенецьким, Тарасієм Земкою, Лаврентієм Зизанієм, Памво Бериндою та іншими – велику увагу приділяли удосконаленню православної догматики, яка перебувала в незадовільному стані. Вони ставили перед собою важливі завдання: утвердити істинність східного християнства, довести рівність східних патріархів із папою римським, тлумачити вселенськість християнства як об'єднання Західної і Східної церков, а не підпорядкування однієї іншій, довести істинність саме православ'я в Україні, роз'яснити особливості західної і східної традицій в управлінні церквами. Ці проблеми проповідники намагалися з'ясувати у своїй творчості, плодами якої були численні полемічні, фундаментальні богословські трактати, догматичні системні збірники «Євангелія Учительні», «Катехизиси», «Требники». Таким чином, перша половина XVII ст. стає новою ареною розвитку проповідництва в Україні.

Л. Ушкалов зазначає, що тогочасне «письменство старожитньої України мало яскраво виражений церковно-релігійний характер. ... Поети й філософи були здебільшого людьми духовного стану, а за провідні літературні жанри правили під ту пору богословсько-полемічні трактати, церковні казання, житія святих, різдвяні та великодні містерії, канти, псалми тощо» [10, с. 12]. Т. Трофименко наголошує, що в цей період «українське проповідницьке мистецтво, спираючись на середньовічні традиції, візантійську спадщину, яка була фактично безальтернативною протягом століть, переходить до барокової естетики могилянської доби, вбираючи у себе елементи західної гомілетичної школи» [9, с. 200].

Ораторське проповідництво має свою тисячолітню історію, яка почалася, певно, із оракульта, що виникло в релігіях Сходу, Стародавньої Греції та Риму як пророцтво, котре ніби повідомляли людям боги устами жерців. О. Білецький наголошує на тому, що «мистецтво ораторської мови було доведено до високої міри досконалості ще в античному світі», бо «в системі античної освіти теорії ораторської прози ... відводилось чи не найперше місце», згадуючи таких видатних осіб, як Демосфен, Лісій, Цицерон, Платон [2, с. 4].

Красномовство було представлене різними жанровими формами проповіді. О. Білецький, виділяючи два типи проповідей (церковну та урочисту), зазначає, що «церковна проповідь відіграла величезну роль у поширенні й зміцненні християнства. Первісна проповідь була усною: агітатори нового культу мало дбали про художність і закінченість форми, очевидно, доповнюючи своє живе слово жестами, інтонацію, внутрішньою схвильованістю своєї мови. Але промови популярних проповідників записувались іноді ними самими, поширювались у рукописах, ставали літературою» [2, с. 4]. Термін «проповідь» з'явився у XVII ст., замінивши поняття «слово», «повчання», «оглашення», «казання». Під словами розуміли читання уривків із збірників «Златоуст», «Златоструй», «Торжественник», «Ізмарагд», «Маргарит» виключно на богослужіннях, що у переважній більшості випадків складалися із творів Іоанна Златоуста [9, с. 201]. Іншу жанрову групу творів ораторської прози становлять урочисті проповіді, слова і повчання. Особливо багато святкових гомілій було присвячено найбільш шанованим церковним святкам: Різду Богородиці, Воздвиженню Чесного і Животворящого хреста, Уведенню Богородиці в храм, Різду Христову, Богоявленню, Стрітенню, Благовіщенню, Спасові і Успінню Богородиці, а також рухомим святкам – Великодню, Вознесінню і Трійці. Чимало творів складено в честь великих свят: Покрови, Обрізання, на день пам'яті апостолів Петра і Павла, пам'яті Різдва Іоанна Предтечі і Усікновення глави Іоанна Предтечі. У похвальних словах возвеличували архангелів, пророків, апостолів, батьків Богородиці – Йоакима і Ганну, а також святих – у дні їх успіння або віднайдення мощів.

Значна частина першого типу проповідей, що побутували на Русі, належала візантійським богословам і проповідникам: Анастасію Синаїту, Василію Великому, Євсевію Александрійському, Єфрему Сиріну, Максиму Сповіднику, Симеону Новому Богослову та ін. На ґрунті церковної проповіді зросли визначні богословські оратори. Найвизначнішою постаттю серед них був Іоанн Златоуст. Пам'ятники урочистого й учительного красномовства, створені на візантійському ґрунті, зберегли і примножили майстерність українських авторів гомілій, які успішно змагалися зі своїми грецькими і болгарськими вчителями.

Твори ораторського мистецтва здавна цікавили українських авторів, починаючи ще з часів Київської Русі. У XI–XIV ст. у цьому жанрі творили проповідники Іларіон Київський, Феодосій Печерський, Лука Жидята, Серапіон Печерський. У наступному столітті на Русі завмирає цей вид літератури, поступаючись місцем церковній полеміці, публіцистиці, урочистому красномовству, проте знову відроджується у XVII ст., у творах українських проповідників – Кирила Транквіліона-Ставровецького, Петра Могили, Іоанікія Галятовського, Лазара Барановича, Антонія Радивиловського, Єлісея Славинецького.

Проповідницька проза першої половини XVII ст. продовжує традиції давньої Русі. Т. Трофименко, порівнюючи проповіді Іларіона та Кирила Турівського зі спадщиною митців XVII ст., говорить про відмінність обставин, за яких вони створювалися, свідченням цього є «помітний занепад гомілетичної традиції, зумовлений історичними умовами»: «відсутність повноцінних можливостей для розвитку культури, брак освітніх закладів для підготовки фахового духовництва, недостатній рівень книгодрукування» [9, с. 201]. Будучи все ще гомілетикою (церковною), українська риторика все більше збагачувалася соціальними мотивами і мусила шукати простіші, доступніші форми вираження змісту проповідей. Для творів українських проповідників характерна безпосередність, введення в текст живих реалій і побутових рис. Вони використовують високий стиль, засуджуючи все, що викликало божественний гнів на цілий народ. Усі твори входили до різнотипних збірників, що призначалися для богослужіння та домашнього читання.

Проповідницька проза зазначеного періоду функціонувала в нових умовах, розвивалася уже за законами барокового мистецтва, поступово набираючи інших особливостей побудови. Відомо, що бароко займає одне з найважливіших місць в історії української літератури. Першим, хто у своїх дослідженнях звернув увагу на цей феномен, був Д. Чижевський – автор першої фундаментальної збірки нарисів про бароко «Український літературний барок» [12]. У своїй праці дослідник у першу чергу виокремлює творчість Івана Вишенського, виділяючи в ній риси нового стилю, як-от: «довгі періоди, накупчення паралелізмів, смілі антитези, стиль промовця чи ліпше пророка» [12, с. 272]. Він також зазначає, що їх можна знайти вже у творах Мелетія Смотрицького, у проповідях та віршах Кирила Транквіліона-Ставровецького, а з виникненням Київської братської школи бароко утвердилося остаточно [12, с. 273].

В. Перетц вважав, що стиль бароко було взято з польської літератури у вже сформованому вигляді в кінці XVI ст. [8, с. 12], коли українські полемісти, вступаючи в суперечки з католиками, починали використовувати їхні методи та прийоми ведення міжконфесійного діалогу. Вказані обставини стали причиною проникнення стилю в літературу, згодом вони стали помітні і в інших галузях культури: архітектурі, малярстві. Важливість аналізованої епохи полягає в тому, що це був

переломний етап «українсько-європейських культурних взаємин», бо саме в цей час «активізуються процеси зближення нашої культури з культурою «латинської Європи», ...що поступово перетворювався на загальноєвропейський» [6, с. 13].

В українському літературному бароко переважає релігійна тематика, особливе місце у творах відведено образу смерті, яку зображували безжальною силою, що знищує все живе, або тлумачили як перехід до нового життя [3, с. 44]. К. Борисенко вважає, що «таке тлумачення сягає ще часів античності, коли існував певний синкретизм понять «народження» і «смерть». Згодом у християнській традиції виникло потрактування смерті як народження» [3, с. 44]. Ці мотиви наявні у творах Герасима Смотрицького, Кирила Транквіліона-Ставровецького, Петра Могили, Лазаря Барановича та інших проповідників.

Проте у творах мистецтва цієї доби помітний слід залишили попередні епохи. Бароко, поставши на здобутках Відродження, надбанні та досвіді античності і середньовіччя, набуло власних індивідуальних рис. Митці, переймаючи досягнення Ренесансу, звертаються до барокових стильових форм і тематики. У їхніх творах різноманітність переважає над гармонійністю, зникає простота викладу. Вони, спираючись на античну спадщину і християнство, тлумачать природу як шлях до Бога. І це не дивно, адже вони були людьми духовними і писали переважно на релігійну тематику.

У процесі становлення бароко розвинуло такі власні індивідуальні риси, як рухливість, динамізм, дуалізм понять [11, с. 269–270]. Для нього притаманні урочистість, складність, примхливість, пишність, мінливість, поліфонічність, ускладнена форма. В. Яременко зазначає, що «властивості дорогоцінних перлин – вишуканість, декоративність і одночасно дисгармонія – стали стильовими ознаками витворів літератури, архітектури, живопису, музики, театру і особливо поезії епохи бароко» [13, с. 20]. Твори цього періоду характеризуються такими рисами, як екзальтованість, афектація, що породжують живописність, орнаментальність, театральність, перевантаження формальними елементами, гротеск, алегоричність, емблематичність, використання антитез, порівнянь, метафор, гіпербол. Щодо стилістики, то тут можна виокремити метафоричність, символіку, контрастність, антиномії, вживання риторичних фігур, емблем, оксюмору.

Бароко, демонструючи неспроможність ренесансних ідеалів соціальної гармонії, прагнуло виробити дійсно нові ідейно-творчі принципи. Про міру їх новизни протягом уже трьох століть прямо або побічно говорять дослідники, які побачили в цій культурі дивацтво, трагедійність, звиродніння художньої норми. Тут дійсно можна знайти й епічну за духом спрямованість на зовнішній світ, і ліричну самозаглибленість, і яскраво виражену в системі ролей і масок театральність. Відкидаючи вироблені попередниками художні норми і створюючи свій особливий канон, письменники вдаються до синтезу принципів і прийомів, що здавалися раніше несумісними. Основною рисою літератури є дидактичність, тобто навчання слухачів. З цією метою проповідники апелювали до найбільш авторитетного джерела – до Біблії [1, с. 1]. Л. Ушкалов стверджує, що «вітчизняні поети, філософи і богослови XVII–XVIII століть часто переплітають сфери «спіритуального» й «плитяного»» [10, с. 160].

Д. Наливайко відзначає, що стиль бароко характеризується різкою зміною контрастів – «як формальних (контрастів світла й темряви, яскравих і похмурих тонів, масивних і тендітних форм), так і семантичних – миті й вічності, величі й мізерії, духовності й чуттєвості, аскези й гедонізму, до всеосяжного контрасту життя і смерті» [7, с. 37]. У розвідці «Становлення нової жанрової системи в українській літературі доби барокко» дослідник наголошує, що деякі жанри зазнають трансформації, зокрема такі, як проповіді, казання, фацеції [5, с. 20]. Очевидним є поглиблення сюжетності та підпорядкування оповідних елементів філософському змісту тексту. Тут слушним буде згадати про дві течії, які розрізняли у красномовстві старожитні ритори: звернене до розуму, до голови і звернене до почуттів, до серця, – раціональну та емоційну. Виходячи з цього, В. Кречотень обґрунтував інтерес літературознавців до зразків української ораторської прози XVI–XVIII ст. «емоціонального», «художнього» типу, акцентуючи особливу увагу на уподібненнях та прикладах, тих «вузлах», які, як зазначає вчений, «давали можливість ораторам демонструвати зображення об'єктів розповіді перед слухачами, а слухачам уявляти ці об'єкти» [4, с. 21].

Варто також відзначити, що у проповідницькій прозі першої половини XVII ст., поряд із виокремленими вище жанровими моделями (трактатними, євангельськими та катехизисними), І. Чепіга виокремлює панегіричні, які проголошувалися на похоронах визначних людей (похоронні казання), на честь визначних подій. Укладалися і публікувалися спеціальні взірці таких проповідей для казnodіїв.

Отже, кожна доба ставить свій відбиток на творах літератури, спричинених історичними подіями, розвитком суспільства, політикою тощо, кожен письменник прагнув розкрити у своїй творчості ті проблеми, що були особливо помітними. Творам митців бароко притаманне нагромадження різноманітних художніх засобів, стилістичних фігур, поєднання висловлювань

античної літератури з церковною, гармонія, стрункність, логічність, властиві суперечливість, хаотичність, пошуки нових форм, чіткість, послідовність у вирішенні глобальних проблем, які хвилюють людство не одне сторіччя: життя і смерть, щастя і смуток, гріховність і кохання та ін. Основна їхня мета полягала у впливі на свідомість читачів через емоції. Українська проповідницька проза першої половини XVII ст. була невіддільною від духовно-релігійного буття українського народу, а художнє осмислення в ній тогочасних проблем здійснювалось у контексті бароко.

Список використаної літератури

1. Александрович Т. З. Поетика прози Григорія Сковороди : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 – укр. література / Т. З. Александрович. – К., 2007. – 20 с.
2. Білецький О. Літературно-критичні статті : Ораторська проза [Електронний ресурс] / О. Білецький // Електронна бібліотека. – 2003. – 9 с. – Режим доступу : http://bookz.ru/authors/bilec_kii-o/biletcky/1-biletcky.html
3. Борисенко К. Українські богословсько-полемічні трактати межі XVI–XVII століть і їхні рефлексії в антирозкольніцькій літературі XVIII століття / К. Борисенко // Біля джерел українського бароко: зб. наук. праць. – Вип. 3 / [за ред. проф. Богдани Криси]. – Львів: Свічадо, 2010. – С. 59–69.
4. Кречотень В. І. Художність давньої української прози (XVII–XVIII ст.) // Вибрані праці / В. І. Кречотень. – К. : Обереги, 1999. – С. 14–140.
5. Наливайко Д. Становлення нової жанрової системи в українській літературі доби барокко / Д. Наливайко // Українське бароко: матеріали I конгресу МАУ. – К. : Інститут археографії, 1993. – С. 12–21.
6. Наливайко Д. Українське бароко : типологія і специфіка / Д. Наливайко // Українське бароко. – К. : Акта, 2004. – С. 8–19.
7. Наливайко Д. Феномен українського бароко в європейському контексті / Д. Наливайко // Слово і час. – 2002. – № 2. – С. 30–38.
8. Перетц В. Н. К вопросу об «Учительных Евангелиях» XVI – XVII вв. / В. Н. Перетц // Исследования и материалы по истории старинной украинской литературе XVI–XVIII веков: [статьи]. – М.; Л., 1962. – С. 5–49.
9. Трофименко Т. Українська ораторсько-учительна проза. Друга половина XVI – перша половина XVII ст. / Т. Трофименко // Антипролог : зб. наук. праць, присвяч. 60-річчю чл.-кор. НАН України Миколи Сулими. – К. : Стило, 2007. – С. 200–215.
10. Ушкалов Л. Українське барокове богослов'я : Сім етюдів про Григорія Сковороду / Л. Ушкалов. – Х. : Акта, 2001. – 218 с.
11. Чижевський Д. І. Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Д. І. Чижевський. – Тернопіль : МП «Презент»; ТОВ «Феміна», 1994. – 480 с.
12. Чижевський Д. Українське літературне бароко : Вибрані праці з давньої літератури / Д. Чижевський. – К. : Обереги, 2003. – 576 с.
13. Яременко В. Епоха українського літературного бароко / В. Яременко // Слово много цінне : Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу (друга половина XV–XVI століття) та в епоху Бароко (кінець XVI–XVIII століття). – К. : Аконтіт, 2006. – С. 9–26.

Олейник Л. В. Украинская проповедническая проза первой половине XVII в. в общественно-культурном контексте.

Аннотация

В статье установлено, что на развитие украинской проповеднической прозы первой половины XVII в. повлияли братства, образование, книгопечатание; отмечается, что писатели в произведениях раскрывали значимые проблемы времени. Отмечено, что проповеднические тексты писателей могилянкой эпохи создавались с учетом эстетики барокко: несут различными художественными средствами, стилистическими фигурами, отмечают сочетанием высказываний античной литературы и церковной и тому подобное.

Ключевые слова: барокко, проповедничество, жанр, братство, книгопечатание, гомилетика.

Oliynyk L. V. Ukrainian preach prose in the first half of XVIIth century in the socio-cultural context.

Summary

The main objective of this paper is to identify factors influencing the preaching of the first half of XVIIth century.

The object of the study is preaching prose Mohyla epoch.

Subject of research – fellowship, education, typography and baroque aesthetics as factors of formation and distribution of prose genres preaching first half of XVIIth century.

It is noted that Ukrainian prose preaching first half of XVII century in the context of aesthetic reconstruction priorities of his age is a significant part of Ukrainian patristic aesthetic paradigm. It reflected socio-cultural development of Ukraine contemporary, spiritual, religious, socio-cultural life of the people. It is a epoch of important reforms of religious life, the emergence of new cultural and literary initiatives of different religious denominations beginning of a new era – baroque. Development preaching prose of the time associated with the activities of fraternities organized by their schools, with the active work of typographer.

Results of research enable analysis of preaching texts baroque on genre and style, dogmatic levels based on their historical and social-communicative specifics.

Key words: baroque, preaching, genre, fellowship, typography, homiletics.